

Fredsforskning eller spionage?

En kommentar

Af Kirsten Bruun

Norge, Danmark og Sverige har efter tur haft hver sin »spionsag« igennem de sidste 4 år. Det mente pressen i hvert fald. Hverken tiltale eller dom har nogen af stederne lydt på spionage, og i Danmark kom sagen overhovedet ikke for retten. Hvad skete der?

Grundlaget for sagerne i Norge (febr. 79) og Danmark (febr. 81) var offentliggørelse af forskningsresultater, der stred voldsomt mod alment accepterede sikkerhedspolitiske påstande. I Sverige var »spionen« uden planer om at offentliggøre sine resultater, da sikkerhedspolitiet slog til og arresterede ham (aug. 81).

De tre sager har rejst voldsom debat om retspraksis på feltet »militære hemmeligheder«: skal forskere og journalister kunne dømmes for at samle og udgive materiale fra alment tilgængelige åbne kilder som telefonbogen, de offentlige byggeregistre og de geodætiske målebordsblade. Kilder, som offentligheden hver for sig har fri adgang til? Har brug af satellitter og elektronisk spionudstyr gjort lovgivningen på feltet forældet?

Myndighedernes svar på disse og beslægtede spørgsmål har været vidt forskellige i de tre lande. Svarene afspejler forskellige retstraditioner – og her ligger hovedvægten i denne artikel – men myndighedernes svar og den offentlige debat hænger samtidig så intimt sammen med de tre landes sikkerhedspolitik, at det kan være svært at se, hvor juraen slutter, og sikkerhedspolitikken begynder.

Spionernes udgangspunkt

De spionagebeskyldtes arbejde byggede på en række fælles præmisser. I Norge og Danmark var de to væsentligste påstande:

– norske og danske lytteamlæg spiller en aktiv rolle i supermagternes rustningskapløb (på USAs side).

- det er muligt at diskutere denne rolle uden at bringe nationens sikkerhed i fare.

Noget af argumentationen fremgår i det følgende, men ellers henviser jeg til de bøger og artikler, hvor påstandene fremføres.¹⁾

De to første påstande er ikke relevante for Sverige. For alle tre lande gælder de tre følgende påstande:

- militær og efterretningstjeneste har et legitimt behov for at holde visse ting hemmeligt.
- der er i dag for meget hemmeligholdt om militære sager.
- forskere, journalister og andre, der interesserer sig for sikkerhedspolitik og militærstrategi, må i deres arbejde kunne gå ud fra, at oplysninger, som kan hentes i åbne kilder, herunder også feltarbejde, er kendt af russerne.

Sagerne

Norge

I februar 1979 udgav Nils Petter Gleditsch og new zealænderen Owen Wilkes sammen en forskningsrapport, hvor de bl.a. beskrev elektroniske efterretningsanlæg otte steder i Norge.

Rapporten blev skrevet som vidneudsagn i *listesagen* (se nedenfor), hvor Ivar Johansen var tiltalt for bl.a. at have samlet oplysninger om efterretningsstationernes beliggenhed. Den nye rapport godtgjorde, at man ved hjælp af åbne kilder kunne få et indtryk også af stationernes opgaver. Konklusionen var, at anlæggene faktisk var svært uforenelige med en politik for rustningskontrol og nedrustning. De oplysninger, stationerne indsamler, går i flere tilfælde direkte til datacentre i USA, hvor de indgår i en stadig opdatering af strategiske operations- og målplaner. Også på andre måder spiller anlæggene en så betydelig rolle i rustningskapløbet, at det er rimeligt, de tages op til politisk debat, mente forskerne.

Oslo Byrett dømte 16. juni 1981 Gleditsch og Wilkes til seks måneders betinget fængsel og 10.000 kr. i bøde hver.

De blev dømt for forsættligt at have forbrudt sig mod to paragraffer i straffeloven: § 90 »for rettsstridig å ha bevirket eller medvirket til at noe åpenbares som her holdes hemmelig av hensyn til rikets sikkerhet like over for annen stat« og § 91 »for rettsstridig å ha satt seg eller andre i besittelse av noe som bør hemmeligholdes av hensyn til rikets sikkerhet like over for annen stat, i hensikt å åpenbare den, eller å ha medvirket hertil«. Også lov om forsvarshemmeligheter af 18. august

1914 kom i brug med en anklage efter § 3 »for uten samtykke av Kongen, eller den han dertil har bemyndiget, å ha optatt, mangfoldiggjort eller offentliggjort karter, krokier, skisser, fotografier eller beskrivelser over festningsverker eller dertil hørende anlegg, eller å ha medvirket hertil«. Den sidste paragraf blev brugt til at domfælde forskerne for det feltarbejde, de havde gjort.

Ikke ét af de anklagedes argumenter vandt frem. »For sikkerhets skyld har retten definert grunnlaget for domfellelsen så vidt, at det fanger inn omtrent all forsvarsdebatt i Norge«, mener Nils Petter Gleditsch.²⁾

Højesteret stadfæstede dommen i marts 1982.³⁾

Danmark

I februar 1981 beskrev Forsvar efterretningsanlæg på seks steder på land samt to kabler under Storebælt og Øresund. Også i Danmark har flere af installationerne et sådant udstyr og beliggenhed, at det må anses for givet, at de indsamler oplysninger, som intet har med et forsvar af Danmark at gøre, men indgår med vægt på rustningskapløbets amerikanske side.

I Danmark endte sagen den 22. januar 1982, hvor justitsministeren meddelte, at tiltale bortfaldt. Søren Møller Christensen var i marts 1981 blevet sigtet for at have overtrådt straffelovens § 110 a. Den hjemler straf for den, som »forsættligt eller uagtsomt uden behørig til-ladelse 1) beskriver, fotograferer eller på anden måde afbilder danske ikke almentilgængelige militære forsvarsanlæg, depoter, enheder, våben, materiel eller lignende, eller som mangfoldiggør eller offentlig-gør sådanne beskrivelser eller afbildninger.«

Justitsminister Ole Espersen mente, artiklerne kunne føre til dom-fældelse, men fandt det ikke nødvendigt på grund af »sagens karakter og den forholdsvis ringe straf, der kunne ventes idømt.« Han har lagt vægt på, at der »i den foreliggende sag kan peges på nogle *konkrete* momenter, bl.a. skiltningen på de pågældende lokaliteter«, som ville have formildende betydning i retten. Ole Espersen anerkender, at be-skrivelsen i *Forsvar* er »foretaget på grundlag af sammenstilling af frit tilgængelige oplysninger samt egne iagttagelser foretaget uden for de pågældende anlæg, hvortil kom oplysninger indhentet på nogle of-fentlige kontorer«. ⁴⁾

Afgørelsen er et fortolkningsbidrag til § 110 a, og det vil være van-skeligt at behandle en ny sag med samme konkrete momenter ander-ledes.

Sverige

Inden sagen blev afgjort her i Danmark, havde også svenskerne som de sidste fået en spionsag.

Anklagerne blev rejst mod Owen Wilkes, der blev arresteret mandag den 17. august. I weekenden forinden havde sikkerhedspolitiet, i øvrigt uden kendelse, ransaget hans kontor og beslaglagt materiale, ikke bare om Sverige, men også om Norge, Grønland, Danmark og Færøerne.

De første dramatiske spionanklager måtte hurtigt trækkes tilbage, og anklagemyndigheden sad tilbage med nogle notater, hvor Owen Wilkes havde beskrevet 15 objekter, som retten jomfrueligt insisterede på at kalde disse antenneanlæg.

Optegnelserne var gjort under en cykeltur på Øland og Gotland. Det var ikke meningen at publicere dem, men de blev gjort, fordi Wilkes mente, de støttede hans egne argumenter i en diskussion om det svenske luftforsvar.⁵⁾

I Norge og Danmark rørte det offentliggjorte materiale virkelig ved nogle ømme punkter i den militære udlægning af verden, mens Owen Wilkes' vurdering af det svenske luftforsvar nærmest er et kompliment til militæret for at have valgt et system, der ikke kan misbruges til angrebsformål.

Ironisk nok gik Stockholms Tingsrätt hårdest frem af alle. Den vurderede Owen Wilkes' notater som »grov obehørig befattning med hemlig oppgift.« Dommen – der faldt samme dag, som Ole Espersen udsendte den pressemeddelelse – lød på 6 måneders ubetinget fængsel og derefter udvisning for altid.

Ved Svea Hovrätt er dommen i sommeren 82 blevet ændret til 6 måneders betinget fængsel og udvisning i 10 år. En betydelig lempelse, om end ikke just en frikendelse. Sagen kommer senere for højesteret.

Det står fortsat som en gåde, hvorfor Owen Wilkes overhovedet kom i sikkerhedspolitiets søgelys. De flestes gæt går ud på, at det er sket i et samarbejde mellem sikkerhedspolitiet og efterretningstjenester i et eller flere andre lande. Danmark er en stærk kandidat i gisningerne om motiverne bag arrestationen. Under ransagningen blev alt Wilkes' materiale om Grønland fjernet, og det er fortsat beslaglagt af de svenske myndigheder.

Traditionerne

Summa summarum: 2 domfældelser og 1 tiltalefrafald. Et blik bagud kan give forklaringer på så forskellige udfald.

Svenske fængselsstraffe

I 1973 afslørede to svenske journalister, at den tophemmelige svenske efterretningsorganisation, IB, Informationsbyråen, i årevis havde samarbejdet med efterretningstjenester i bl.a. USA, Israel, Finland og Danmark. Mange af de to journalisters teorier må få stå som påstande, bl.a. forbindelsen med Danmark, for det blev aldrig officielt indrømmet, at beskrivelserne var korrekte, kun at de to journalister havde åbenbaret noget, som var til fare for rigets sikkerhed. De blev begge idømt fængselsstraffe på et halvt år. Forud for retssagen havde de også siddet fængslet, noget af tiden i isolationsfængsel.⁶⁾

Sagen mod Owen Wilkes er et nyt eksempel på, at det ikke generer svenske myndigheder at sætte folk i fængsel af politiske grunde.

Betingede norske domme

Gleditsch-Wilkes sagen i Norge er blot én af en lang række retssager i de seneste år med militære og efterretningsmæssige »afsløringer« som tema.

En tidligere major, Svein Blindheim, bekræftede offentligt i sommeren 1977, at Norge i halvtredserne havde deltaget i oplæring af finske spioner og sabotører, som blev sendt til Sovjetunionen. Disse oplysninger var blevet kendt i Finland. Blindheim havde selv deltaget i oplæringen 25 år tidligere. Han blev idømt 75 dages betinget fængsel for overtrædelse af den militære straffelovs bestemmelser om tavshedspligt.⁷⁾

Listesagen begyndte omtrent samtidig med Blindheimsagen. Den hovedtiltalte Ivar Johansen havde gennem fem år indsamlet navne på ansatte i det norske overvågningspoliti, havde fundet beliggenheden til norske efterretningsanlæg og i det hele taget indsamlet oplysninger om norsk efterretningstjeneste.

Ivar Johansen blev anholdt, da avisen Ny Tid begyndte at offentliggøre materialet. Ingen af de senere anklagede havde på det tidspunkt planer om at offentliggøre navnelisterne. Retssagen blev stærkt kritiseret for at være et indgreb mod pressens frihed til frit at indsamle materiale og selv afgøre, hvad der skal trykkes uden indblanding fra politi og domstole.

Ivar Johansen havde i det væsentlige brugt åbne kilder, men nogle af sine oplysninger havde han fået ved at holde vagt uden for overvågningspolitiets kontorer, notere bilnumre, ringe op til overvågningspolitiet og lægge på, så snart de pågældende betjente præsenterede sig.

Sagen endte med domme til alle implicerede, hvoraf to forud hav-

de siddet varetægtsfængslet. Ivar Johansen blev idømt 10 måneders betinget fængsel og 60 dages ubetinget. Det sidste mente retten kunne gå lige op med de 52 dage, han havde siddet varetægtsfængslet. To journalister fra Ny Tid blev idømt tre og seks måneders betinget fængsel. En fjerde anklaget, som havde opbevaret kopier af det indsamlede materiale og havde siddet 22 dage i varetægtsfængsel, blev idømt to måneders betinget fængsel.⁸⁾

I en tredje aktuel sag er redaktør Finn Sjøe fra dagbladet Klassekampen blevet idømt en bøde på 2500 kr., fordi han offentliggjorde hemmelige meldinger fra en NATO-øvelse. Hovedpunktet her var, hvorvidt de pågældende meldinger indeholdt oplysninger, som forud var hemmelige. Et mindretal på to af fem dommere i højesteret mente ikke, det var bevist, at oplysningerne i et par af de offentliggjorte meldinger tidligere havde været ukendte.⁹⁾

Selv om de norske sager heller ikke har været uden drama, og det også er hændt, at anklagede har siddet varetægtsfængslet, så har retten hver gang påpasseligt sørget for, at ingen skulle gå fra domhuset til fængslet.

For fuldstændighedens skyld kan man nævne to sager, som er endt uden dramatik. Den første stammer fra 1977, hvor to stortingsmedlemmer offentliggjorde hemmelige dele af en rapport om den norske beslutning i slutningen af 50'erne om at huse Loran C og Omega navigationsanlæg.¹⁰⁾ Der blev ikke rejst rigsretsag mod de to. Bladet Ikke-Vold, som udgives af Folkereisning mot Krig, er i flere gange blevet truet med tiltale, først for at have trykt et kort over norske NADGE-stationer, siden for at have gengivet en offentlig stortingsmelding, som viser, hvor militære radiostationer ligger.

Ny dansk praksis efter Kejsergadesagen

I Danmark er Kejsergadesagen den retslige forløber for tiltalefrafaldet mod Søren Møller Christensen. Københavns Byret dømte 19.2.1971 to af de tiltalte i Kejsergadesagen, fordi de i 1969 havde offentliggjort beliggenheden til danske efterretningsanlæg. (Det var disse anlæg, Forsvar-Militærkritiske Magasin 12 år senere beskrev mere detaljeret.) De to, Bente Hansen og Otto Sand fra Politisk Revy, blev idømt hver 25 dagbøder à 20 kr.¹¹⁾

Det er almindeligt erkendt, at den danske efterretningstjeneste i årene efter Kejsergade har lagt kursen om, hvad angår kontakt med offentligheden. Bl.a. ansatte man en pressechef. Fotograferingsforbud er blevet malet over på »militært område« – sluttende ved efter-

retningsanlæg. Ved andre militære anlæg må man fortsat ikke fotografere.

Kejsergadesagen gav altså resultater.

Status

Retshistorisk har de tre nordiske lande altså helt forskellige traditioner:

- den svenske, hvor myndighederne kan finde på at fængsle folk af politiske grunde.
- den norske, hvor dommerne går vældig hårdt frem i præmisserne, men hvor de ikke sætter folk i fængsel.
- og den danske, hvor man helst vil klare tingene ad profylaksens og hyggens vej! en kop kaffe på pressechefens kontor.

De forskellige reaktioner på »spionerne« i de nordiske lande afspejler imidlertid ikke blot forskellige retstraditioner, men også forskelle i det sikkerhedspolitiske debatklime og i landenes allianceforhold.

NATO-landet Norge har en levende debat, båret af forskere i de to politisk forskellige poler: det officiøse Norsk Utenrikspolitisk Institutt, og PRIO, Oslos internationale fredsforskningsinstitut. Blandt NATOs medlemmer er Norge kendt som sikkerhedspolitisk høg, men med en meget stærk fredsbevægelse. Så selv om det måske var til at forudsige, at de norske retsinstanter næppe ville frikende Gleditsch og Wilkes, var det på forhånd klart, at diskussionen ville engagere brede kredse.

NATO-landet Danmark har derimod ingen tradition for en polariseret sikkerhedspolitisk debat, og er en sikkerhedspolitisk medløber. Hverken høg eller due, internationalt så lidt synligt som muligt, søger Danmark at tilpasse sig et stadig skiftende internationalt miljø. Det falder godt i tråd med den blodfattige mangel på profil og seriøs debat, at den danske justitsminister lod presse og officerskorps rase af et års tid, og derefter opgav at rejse tiltale i den danske »spionsag«. Hans beslutning havde derimod ikke noget at gøre med at hemmeligholdelsen er mindre i Danmark end i Norge, det er den ikke, eller med forskelle på dansk og norsk retspraksis.

Det neutrale Sverige reagerede enigt og hysterisk på de første meldinger om, at Owen Wilkes var blevet arresteret som spion. Pressens dom var klar, og selv traditionelt liberale aviser tog del i hetzen. Først da sagen i anden ombæring kom for Svea Hovrätt, ændrede den massive mur af fordømmelse sig til en mere nuanceret pressedækning, hvor sagens fakta og beskedne omfang fik lov at slå revner i det bil-

lede af pressen i en totalitær stat, første halvleg efterlod. Samarbejdet mellem svensk presse, politi, militær og domstole var fra første færd indforstået og intimt.

Forskellene i sagernes forløb er iøjnefaldende, men betragter man retssagerne og avisoverskrifterne i satellitperspektiv, ses i dem alle en tydelig og interessant sammenhæng mellem politik og jura. Det er ikke til at sige, hvor det ene begynder, og det andet hører op.

Litteratur

Om de tre sager se:

Johan Ehrenberg: »»Spionen« Owen Wilkes«, i Etc., sept. 1981, Stockholm.

Lasse Ångström: »Wilkes-affæren«, i Pax fredstidningen, febr., 1982, Stockholm.

Kirsten Bruun: »Spioner jages hele året«, i Forsvar – Militærkritisk Magasin nr. 7, marts 1982, København.

Noter

1. Den norske rapport i sin oprindelige engelske version: Nils Petter Gleditsch og Owen Wilkes, *Intelligence Installations in Norway: Their Number, location, function and legality*, PRIO-publikation S-4/79, Oslo, 1979
De danske artikler:
Forsvar – Militærkritisk Magasin, nr. 4, februar 1981
Owen Wilkes og Nils Petter Gleditsch, *Onkel Sams kaniner*, Teknisk efterretning i Norge, Pax, Oslo 1980
Kapitel 1 er en norsk version af rapporten fra 1979
Kapitel 2 er et svar på noget af den kritik, rapporten frembragte.
2. Dommen over Gleditsch og Wilkes, Fire kritiske innlegg, PRIO-publikation P-28/81, Oslo, 1981, s. 36
3. Højesteret gentog næsten ord til andet byretsdommen, som kan læses i: Nils Petter Gleditsch og Owen Wilkes, *Forskning eller spionasje? Rapport om straffesaken i Oslo Byrett i maj 1981*, PRIO-publikation P-26/81, Oslo, 1981
4. Citaterne er fra justitsministerens pressemeddelelse 22.1.1982
5. Se artiklerne af Owen Wilkes i Forsvar – Militærkritisk Magasin nr. 4 og af Wilhelm Agrell i nr. 6
6. Se Peter Bratt, *IB och hotet mot vår säkerhet*, Avesta, 1973 og Jan Guillou, *Journalistik 1967-76*, Stkh. 1976
7. Oslo Byrett 30.5.1978

8. Oslo Byrett 4.4.1979
Norges Høyesterett 28.11.1979
Se også Halvor Elvik (red.), Politi, presse, overvåking, Hvitbok om »listesaka«, Pax, Oslo, 1977 og Jan Otto Hauge, Spionen som ble vekk, Pax, Oslo 1977
9. Oslo Byrett 14.9.1979
Norges Høyesterett 31.1.1980
Nils Petter Gleditsch, Hemmeligheter og rikets sikkerhet, Sakkyndigerklæring i straffesak mot Finn Sjøe, PRIO-Publikation P-17/79, Oslo 1979 (censureret version).
10. Loran C og Omega. Innstilling fra Utvalget til undersøkelse av saken om etablering av Loran C og Omega-stasjoner i Oslo, Pax, Oslo, 1977
11. Københavns Byret 19.2.1971
Se Torben Krogh, Anslag mod statens sikkerhed, København, 1971